

OSMANLI TARİH ARAŞTIRMALARINDA MÜHİMME DEFTERLERİNİN YERİ VE 107 NUMARALI MÜHİMME DEFTERİ

Mustafa KILIÇ

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Divan-ı Humayun, Ferman, Mühimme Defteri.

ÖZET

Divan-ı Hümayun Osmanlı Devletinin en önemli kurumlarından biridir. Osmanlı devletinin yapısını ve işleyişini anlayabilme ve bir takım sonuçlar çıkarabilme açısından Divan'da alınan kararlar hayati önemdedir. Divan-ı Humayun toplantılarında görüşülen siyasi, askeri ve sosyal açıdan önemli kararların kaydedildiği defterlere Mühimme Defterleri denir. Bu defterlerdeki kayıtlar fermanın suretleri niteliğindedir. Divan-ı Humayun'da alınan kararlar Sultanın onayından geçtikten sonra kronolojik sıraya göre kaydedilir.

Bu çalışmamızda genel olarak Mühimme Defterlerinin tanıtımını yaptıktan sonra örnek bir çalışma olarak 107 Numaralı Mühimme Defterinin tahlilini ve tanıtımını sunduk.

ABSTRACT

Divan-ı Humayun is one of the most important foundation in Ottoman Empire. The decisions were got in Divan-i Humayun has been vital important to understand Ottoman Empire's situation and action and to get a some kind of results. The books which were formed through the political, military and, social decisions that were debated in Divan-Humayun are called The Mühimme Registration Books. These records are like firman copies. After ratification by Sultan, the decisions that had been got in Divan-ı Humayun were recorded according to chronological order.

After general presentation about registration books, we analysed and introduced the number of 107 registration book as an example.

GİRİŞ

Tarih araştırmalarının güvenilirliği sunulan bilgilerin belgelere dayanması ile mümkündür. Bu amaçla son yıllarda belgeye ulaşım imkanı sağlayacak araştırmaların giderek arttığı görölmektedir. Ancak hem Türkiye hem de bir çok devlet için önem arzeden Osmanlı Arşivlerindeki belgelerin çoğunun henüz tasnif edilmemiş olması bu alanda daha çok çalışılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Belgeye yönelik bu tür çalışmaların arttırılmasının gerekliliği Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerin çokluğunun yanında belgeye ulaşmada ön hizmeti vermek ve araştırmacılara (özellikle Ankara ve İstanbul dışında) kolaylık sağlamak açısından önem arz etmektedir.

Divan-ı Hümayun, Osmanlı merkez teşkilatı iãerisindeki en önemli kuruluştur. Siyasi, askeri ve mali konuları görüşerek karara bağlayan, her türlü dava ve Őikayetlerle ilgilenen çok yönlü bu kuruluşun, Türk İslam tarihi iãerisindeki bir çok devlette gördüğümüz divan sisteminin gelişmiş bir devamı olduğunu söylememiz mümkündür. Fatih Sultan Mehmed'le birlikte kaideleri ve teşrifat kuralları tesbit edilerek müesseseseleşen Divan-ı Hümayun'un çalışma tarzı ve faaliyetlerini anlayabilmenin en önemli yollarından biri de Mühimme defterlerinin gün ışığına çıkarılmasıdır. Mühimme defterleri üzerinde çalışmanın önemi, iãerisindeki hükümlerin dönemin sosyal hayatıyla doğrudan ilgili konuları ihtiva etmesi dolayısıyla Osmanlı Devletinin sosyal tarihi ile alakalı bilgilere ulaşma ve tahlil etme imkanı sağlamış olmasıdır.

Bürokratik işlemleri genellikle defter esasına dayalı Osmanlı Devlet düzeninde Divân-ı Hümayûn kalemlerinin büyük önemi bulunmaktadır. Devlet fonksiyonlarının kayıt altına alındığı kalemlerde çok sayıda defter teşekkül etmiştir. Ancak bunlar iãerisinde Mühimme, Ahkam ve Tahrir defteri gibi özel öneme sahip defterler ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devletinin karar alma aşamasında en yetkili organı olan Divân-ı Hümayûn'un faaliyet alanını tesbit etmeye, o devirde meydana gelen ve mühim sayılarak Mühimme defterlerine kaydedilen olayları anlamak amacıyla bu alanda çalışmayı uygun bulduk. Daha önce yayınlanmış çoğunluğu 17.yüzyıla ait Mühimme defteri çalışmalarına yüzyılın sonlarına ait 107 nolu Mühimme Defteri (1694-1695) seçilerek katkıda bulunmak gayesi düşünölmüştür.

A-GENEL OLARAK MÜHİMME DEFTERLERİ

1-Mühimme defterlerinin Tanımı

Divân-ı Hümayûnun muntazaman yapıldığı zamanlarda her divan toplantısında müzakere edilen siyasi, ictimai, malî, örfi, idari kararların kaydını ihtiva eden defterlere mühimme defterleri denir.¹ Osmanlı bürokratik düzeni iãerisinde mühimme "Daire-i Sadâdet-i Uzmâ'da iradât-ı seniyye ile mabeyni hümayûna takdim kılınan maruzata mahsus kalem"² şeklinde de tarif edilmektedir. Osmanlı merkez karar organı olan Divan-ı Hümayûn'da dahili ve harici meselelere ait siyasi, askeri ve sosyal önemi haiz bir çok konunun müzakere edilip karara bağlandığı defterler olan

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, İstanbul, 1988, s.79.
² Ğemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul, 1978, s.1478.

Mühimme defterlerinde³ açıklandığı üzere bir çok konuya ait hükümler bulmak mümkündür. Konuların veya hükümlerin hangi kritere göre mühim sayılıp deftere kaydedilme gereği duyulduğu konusu netleşmiş değildir. Divan kalemlerinin şefi olan Reisülküttab'ın "ehem-i umûr"dan saydığı konuların yazımı ile mühimme defterleri oluşmuştur. Bu gün bize hiç de önemli gelmeyen bazı konuların o günün şartları içerisinde önemli sayıldığını görmek mümkündür.

Defterlerdeki kayıtlar asıl fermanların suretleri hüviyetindedir. Sadrazam'ın başkanlığında Kubbe Vezirleri, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri, Defterdar ve Nişancı'nın katıldığı divan toplantılarında alınan kararlar, Padişah tasdikinden geçtikten sonra kronolojik sıra ile defterlere kaydedilir. Divan kalemlerinde hazırlanan bu defterler, maliye defterlerine göre daha geniş ebatlarda olduklarından diğer defterlerden ayırt edilebilir⁴. Mühimme defterlerinde umumiyetle Osmanlı devletinin merkez ve taşra teşkilatındaki idarî ve askerî organların yapısı, çalışma tarzı, harp tarihi ve devletin gayri müslim cemaat ile ilişkileri, hac siyaseti, mukaddes beldelerin muhafazası ve idaresi, ilmî faaliyetler gibi ehemmiyetli mevzularda malumat bulmak mümkündür.⁵

Mühimme defterlerine hükümlerin ortaya çıkmış olduğu divanlara göre; mühimme, rikab mühimmesi, ordu mühimmesi, kaymakamlık mühimmesi, mektum mühimmesi ve Mısır mühimmesi gibi değişik adlar verilmektedir.⁶ Mühimme defterleri Padişah'ın İstanbul veya Edirne'de bulunduğu sırada Sadrazam başkanlığında toplanan divandan çıkan mühim emirlerin kaydolunduğu defterlerdir. Rikab mühimmesi, sadrazam seferde olduğu zaman yerine bakan ve rikab kaymakamı denilen bir vezirin başkanlığında toplanan divandan çıkan kararları ihtiva etmektedir. Ordu mühimmesinde, serdar-ı ekrem olan Sadrazam'ın ordunun başında seferde iken topladığı divanda alınan kararlar yer almaktadır. Kaymakamlık mühimmesi ise Padişah ve Sadrazam'ın birlikte seferde olduğu veya İstanbul dışında buldukları sırada başkentte bırakılan kaymakam riyasetinde toplanan divanda alınan kararların kaydedildiği defterlerdir. Devlet yönetimi açısından çok gizliliği olan özel önemdeki hükümlerin kaydedildiği Mektum mühimmesinin sayısı onu geçmemektedir. Mısır'ın merkezden uzak olması ve bölgesinde önemli bir mevkiye olma eğilimini kazanmasından dolayı divan oluşumu kendiliğinden meydana gelirken burada görüşülen konularla Mühimme-i Mısır adlı defterler oluşmuştur.⁷

2-Mühimme Defterlerinin Tarihi Gelişimi

Divan-ı Hümayûn 14. yüzyıldan itibaren yazışmalarını, müzakere sonucu aldığı kararları, ferman ve beratları düzenlemek üzere divan ve maliye kalemlerine havale etmek suretiyle yürütmüştür. Osmanlılar 15. yüzyılın ilk yarısında tahrir defterleri tuttuklarına göre divan müzakeresine ait defterlerin de Fatih devrinden

³ - 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Ankara, 1993, s.XXI.

⁴ - a.g.y

⁵ - Başbakanlık Arşivi Rehberi, Ankara, 1992, s.82.

⁶ - 44 nolu Mühimme Defteri, haz. Mehmet Ali Ünal, İzmir, 1995, s.V.

⁷ - İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet ve Merkez Teşkilatı, Ankara, 1988, s.82.

itibaren tutulmuş oldukları kuvvetle muhtemeldir. Divan-ı Hümayûn'un Paşa Kapısı'na naklinde diğer defterlerle birlikte mühimme defterleri de oraya nakledilmiştir⁸.

Divan kalemi katipleri ferman şeklinde düzenlenen kararları yıllar boyunca aynı başlıklardaki defterlere kaydetmişlerdir. Böylece divan kalemlerinde 45 çeşit defter türü ortaya çıkmıştır. Divan kalemleri zamanla Reisülküttab ve maiyetindeki beylikçi idaresinde divan kalemlerine ait mühimme, şikayet, tahvil, ruus vb. gibi defterlerin bulunduğu Divan-ı Hümayûn odasını oluşturmuştur.

Mühimme defterlerinin terkinde şekil ve muhteva yönünden bir tekamülden söz edilebilir. Klasik döneme ait 1553-1642 yıllarına ait ilk defterler başlık taşımazlar. İlk dönem Mühimme defterlerinde yazılar daha karmaşıktır. İlk sayfalarda başlık yerine sadece kayıt tarihini belirten toplantı günü ve onun hemen altında ay ve yıl yazılıdır. 90 nolu mühimme defterinden itibaren defterlerin ilk sayfalarında hükümlerin hangi sadrazam zamanında çıktığı ve hangi reisülküttabın başkanlığında kaleme alındığını belirten başlıklar görülmektedir⁹. 1649 yılına kadar bütün fermanlar ve hükümler, bu tarihten itibaren yalnız devlete ait işler kaydolunmuş, şahsî davalara veya şikayet konularına ait fermanlar ise şikayet defterlerine kaydolunmuştur. Mühimme defterleri serisinde 263 adet defter mevcuttur. 1553 yılından önceki Mühimmelerin durumu hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Buna göre Mühimmelerin kronolojik olarak başlangıç ve bitiş tarihi 961-1323h/1553-1905m'dir¹⁰. Bu defterler arasında 20 nolu Mühimme defteri kayıptır. 1-80 arası Mühimmelerin latin harfleri ile hülasa ve indeksleri hazırlanmıştır¹¹.

Reisülküttab'ın görevini Hariciye nazırına devrettiği nezaretler döneminin başlamasıyla Mühimme kayıtları Hariciye nazırı denetiminde yürütülmüş ve 1797 yılında mühimme odası kurulmuş, bürokratik bir daire hüviyetini kazanarak daha önceki görevlerini devam ettirmiştir.¹²

18. yüzyılda Osmanlı bürokrasi terimlerine bir yenisi eklenmiştir, Mühimmenüvist yani mühimme emirlerini yazan katip. Bunlar Divan-ı Hümayûn'un mühim olarak vasıflandırdığı konuları kaleme almakla görevli olmalarından dolayı diğer katiplerden daha imtiyazlı, güzel yazı yazan, temiz giyimli, güvenilir ve görevine bağlı kimselerdi. Mühimmenüvistler başka yazı ile meşgul olmazlardı.¹³

Klasik döneme ait ilk defterlerde başlık kullanılmamıştır. Buna mukabil 17. yüzyıl ortalarından itibaren hükümlerin hangi tarih ve kişilerin dönemine ait olduğunu gösteren başlıklar konulmaya ve yazı daha sanatkarâne olmaya başlamıştır.

3-Bürokratik Fonksiyonu

Osmanlı Divan-ı Hümayûn'u, arşiv diyebileceğimiz (hazîne-i evrak) defter hazinesi ile iç içe çalışmıştır¹⁴. Bu yakınlaşmanın tabi bir sonucu olarak bürokratik işlem akışında hızlılığı görmek mümkündür. Yazışma kurallarına göre yetkililerin kanunlara uygun arzları ve beldelerin nizamına dair hükümler, divan kalemi

⁸ - a.g.e., s.91.

⁹ - 3 Numaralı Mühimme Defteri, s.XXII.

¹⁰ - Cahit Baltacı, *İslam Paleografyası*, İstanbul, 1989, s.58.

¹¹ - Atilla Çetin, *Başbakanlık Arşivi Klavuzu*, İstanbul, 1979, s.56.

¹² - Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, İstanbul, 1994, s.57.

¹³ - 3 Numaralı Mühimme Defteri, s.XX.

¹⁴ - a.g.y.

katiplerince mîrî işlerden sayılan cizye, avâriz, mukâtaa ile ilgili hükümler maliye katiplerince maliye defterlerine kayıt oluna gelmiştir.

Arşivlerimizdeki esas malzemeyi defterler oluşturmaktadır. Zira Osmanlı bürokrasisinde asıl olan defter sistemi idi¹⁵. Defterlerde genellikle görüşülüp karara bağlanan hususlar ya özet halinde ya da aynen kaydedilirdi. Bu defterlere Divan-ı Hümayûn'da Padişah emri niteliğinde çıkarılan fermanların hepsi büyük ölçüde özet şeklinde kaydedilmiştir.¹⁶ Böylece Mühimme defterlerindeki hükümler Divan-ı Hümayûn'un hangi konuları inceleyip karara bağladığını ve yetki alanlarını tesbit etmemizi sağlayan birincil kaynak düzeyindedir. Hükümlerin Mühimme defterlerine aktarılış biçimlerinden kararın nasıl verildiğini, neye dayandırıldığını, karara esas teşkil etmesi gereken görüşme ya da inceleme aşamalarını anlamamız mümkün değildir. Hükümlerin arka planındaki bu karanlığa ise kararın verilmesine esas olan evrakın dağınık ve karışık olması ve Divan-ı Hümayûn'da zabıt tutulmamasının sebep olduğu düşünülebilir.¹⁷

Gelişme döneminde Divan-ı Hümayûn'a bağlı olan kalemler devletin merkez bürokrasisinin en üst kademesini oluştururdu. Devletin önemli işleri Divan-ı Hümayûn'da karara bağlandığından bu kararların gerek hazırlık gerek uygulama safhalarında divana bağlı kalemlerde hazırlandığı görülmektedir. Mühimme denilen müzakere ve kararların tesvid, tebyiz ve tali işler hariç emir ve hüküm suretlerini yazan kalem Divan-ı Hümayûn kalemi bir diğer adı ile "beylikçi kalem"dir. Divan-ı Hümayûn bürokrasisinin tüm işlerinin yapıldığı beylik kaleminin umûr-ı âleme müteallik belgeleri düzenlediği anlaşılmaktadır. Divan-ı Hümayûn'da karara bağlanan işlerin hüküm müsveddeleri genellikle burada hazırlanırdı. Beylikçi'nin veya Reisülküttab'ın kontrolünden geçtikten sonra son hallerini alırlardı. Hazırlanan hükümler Nişancı'ya gönderilir ve onun kontrolünden geçtikten sonra tuğrası çekilerek deftere kaydedilirdi.

4-Diplomatik Yönden İncelenmesi

Mühimme defterlerindeki kayıtların, muhatap makama gönderilen ferman veya beratların kopyaları olduğu daha önce belirtilmişti. Mühimme defterleri name, emir veya hüküm ile benzerlerinin tam metnini kapsamamakta, elkap ve öteki formalite kısımları terkedilerek ya da kısaltılarak asıl konuyu ihtiva etmektedir.¹⁸ Ferman, berat, nişan gibi Osmanlı diplomatik belgelerinde muayyen bir yazma formülü tatbik edilmiştir. Buna göre bu belgeleri 10 kısımda incelemek mümkündür;

- 1-Davet
- 2-Tuğra
- 3-Ünvan ve Elkap
- 4-Muhatabın adı ve lakabı
- 5-Dua
- 6-Nakil ve İblağ
- 7-Emir

¹⁵ - Mithat Sertoğlu, *Muhteva Bakımından Başvekalet Arşivi*, Ankara, 1958, s.13.

¹⁶ - Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayûn*, Ankara, 1986, s.61.

¹⁷ - İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet ve Merkez Teşkilatı*, s.79.

¹⁸ - M.Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul, 1979, s.105.

8-Tekit ve Tehdit

9-Tarih

10-Yer

Belgelerin en üstünde davet formülü bulunurdu. Bu besmelenin kısaltılmışı olan "b" olacağı gibi Allah lafzının kısaltılmışı olan "hüve" şeklinde de olabilirdi. Davetten sonra Padişah'ın alameti olan tuğra, Tuğrakeş veya Nişancı tarafından sanatkarâne bir şekilde çekilirdi.

Davet ve tuğra Mühimme defterlerinde yer almazdı. Çünkü Mühimme defterlerindeki hükümler daha önce de belirtildiği gibi esas belgelerin suretleri ve müsveddesi konumundadır.

Ünvan ve elkab bölümünde, Padişah başka bir hükümdara mektup gönderecekse önce kendi ünvan ve elkabına yer verir. "Ben ki Sultânü's-Selâtin, Burhânü'l-Hevâkin, Tâc-ı Bahş-ı Hüsrevân, Rûy-ı Zemîn, Zıllullâhi fi'l-Arzîn..." gibi cümlelerden sonra hakim olduğu ülkeleri bir bir sayarak kendini tanıtır ve yüceltirdi. Mühimme defterlerinde suretleri kaydedilen ferman ve nâme-i hümayûnlarda Padişah'ın ünvan ve elkabına yer verilmezdi.¹⁹

Sonraki formül ise muhatabın elkabıdır. Padişah'ın ünvan ve elkabı sona erdikten sonra hitab edilenin rütbe, mevki ve mensub olduğu sınıfa uygun olan elkab kullanılırdı. Yine hitab edilen kişinin rütbe ve mevkine göre ayrı ayrı formüller geliştirilmiştir. Mühimme defterlerinde muhatabın elkabına nadiren yer verilir umumiyetle "Rumeli Beylerbeyine hüküm ki" gibi hitab edilenin rütbe ve mevki veya ismiyle doğrudan konuya girilmiştir.

Elkabtan sonra dua ve hayır cümlesi gelmektedir. Burada da muhatabın mevkii ve sınıfına dikkat edilir. Mesela kadılar için "zîde fadluhu", Hristiyan hükümdarlar içinse en çok kullanılan formül "hutimet avakıbuhu bi'l-hayr"dır.

Buraya kadar olan kısım belgenin giriş kısmıdır. Sonra asıl mevzuya girilir. Birinci bölüm nakil ve iblağdır. Burada bir olay anlatılmakta, hükmün yazılmasına sebep olan konu açıklanmaktadır. Kullanılan umumi formül "tevkîi refîi hümayûn vasıl olıcak malum ola ki" şeklindedir. Mühimme defterinde ise "mektup gönderip" veya "adam gönderip" şeklindedir.

"Buyurdum ki" formülü ile başlayan kısım emir kısmıdır. Ne yapılması, nasıl hareket edilmesi gerektiği muhataba bu kısımda emredilmektedir.

Emir cümlesini takiben sadece "şöyle bilesiz", "alamet-i şerife itimat kılasız" gibi formüller ile te'kit ve tehdit rüknü işlenmiş olur. Burada fermanla belirtilen emir üzerine hareket edilmesinin gerekliliği ve zorunluluğu belirtilmek istenmektedir.

Fermanlarda te'kit ve tehdit formülünden sonra tarih kısmı bulunur. Tarihlerin başında genelde "tahrîren fi", bazen de "hurrîre" ibaresi yer alır.

Mühimme defterlerindeki hüküm tarihlerinin yazılışı ilk dönemlerde başlık, tarih atılması suretiyle olmuştur. Daha sonraki yıllarda bu usulden vazgeçilerek günler "evâil", "evâhîr" ve "evâsıt" tabirleri ile onarlı dilimler halinde ifade edilmeye başlanmıştır. Bu ayırım 17. yüzyıl ortalarına yani Sultan İbrahim'in saltanat dönemine (1640-1648) rastlamaktadır. Bu döneme kadar tarihler ayın tarihi ile birlikte haftanın günü de gösterilmek suretiyle, başlık şeklinde üste yazılmıştır. Nadir hallerde hükmün

¹⁹ -a.g.e., s.57.

altında da tarih kaydına rastlanmaktadır. Daha sonra başlık olarak tarih yazılması usulünden vazgeçilmiştir. Mühimme defterlerindeki hükümlerin, divanın yapılışını takip eden günlerde kaleme alındığı muhakkaktır. Burada karşımıza tarih yanlışlıkları çıkmaktadır. Katiplerin içinde buldukları günün tarihini atarken hataya düşmelerine çok az rastlandığından çoğunlukla geçmiş günlere ait kayıtlar yaparken ay ve haftanın gününü karıştırmalarına rastlanır. İşte bu yanlışlıklara düşmemek için ay onarlı dilimlere bölünmüştür.

Bir arz veya arzuhal divana sunulur, Mühimme defterlerinde hükümlerin üstüne kimin arzı veya takiriri olduğu yazılırdı. Arz veya takirirler tezkireci tarafından okundukça her biri hakkında hüküm buyrulurdu. Bunlar hemen ilgili vesikanın üstüne veya yanına ya da ayrı bir kağıda geçirilirdi. Divana gelen meselelerden gerekli görülenler ise şifahen veya bir telhis ile arzedilmekte ve ferman Hatt-ı Hümayûna göre yazılmaktaydı. Mühimme defterlerinde hangi hükümler için Hatt-ı Hümayûn çıkarıldığını görmek mümkündür.²⁰

Divandan karar çıktıktan sonra hükmün mahiyetine ve önemine göre Nişancı, Reisülküttab veya katiplerden biri tarafından müsvedde yapılır. Hüküm müsveddeleri katipler tarafından yapıldığı takdirde Reisülküttab tarafından görülüp düzeltilir, "ba tashih-i hazreti efendi" şeklinde kaydedilir. Müsveddelerin kontrolünden sonra gönderilecek ferman hazırlanıp tuğrası çekilir. 16. yüzyıla ait hükümlerin çoğunda gideceği yere ulaştırılmak üzere kime ve hangi sebeple verildiğine işaret olunmuştur.²¹

17. yüzyıldan itibaren kayıtların mahiyetinde değişiklik olmaya başlamıştır. Bir emri değiştirecek mahiyetteki yeni bir emir, te'kit hükümleri yeniden yazılmayıp ilkinin üzerine şerh düşmekle yetinilmiştir.²² Divan-ı Hümayûn kaleminden diğer devlet bürolarına havaleler yapılmış bu durum belge üzerinde gösterilmiştir. Emirler daha çok kadı naibi, beylerbeyi, subaşı, ayan ve iş erlerine gönderilmiştir. Çıkan hüküm birden fazla yöneticiyi ilgilendirdiği anlarda bir sureti kaydıyla dağıtım yapıldığını görmek mümkündür.

Hükümlerin büyük kısmı taşradaki halkın ve yöneticilerin şikayeti üzerine çıkan emirleri teşkil eder. Divana başvuru, hüküm kayıtlarından anlaşılacağı üzere bizzat İstanbul'a gelinerek, mektup veya adam gönderilerek yapılmaktadır. Diğer hükümler ise ilgililere doğrudan yazılan emirler, tayinler ve talimatlardır.²³

B-107 NOLU MÜHİMME DEFTERİ

1-107 nolu Mühimme Defterinin İçeriği

1106-1107 tarihlerini kapsıyan 107 nolu Mühimme defteri ağırlıklı olarak sosyal ve askeri olayları konu almaktadır. Osmanlı devletinin dışta, Avusturya ve Venedik gibi Avrupa devletleriyle mücadele halinde olması, içte de bu boşluktan yararlanan kimseler tarafından toplumsal huzursuzlukların ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Ordunun uzun süre içinde bulunduğu savaş durumu asker ihtiyacını

²⁰ - Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, 1994, s.116.

²¹ - a.g.y.

²² - Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", *Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*, İstanbul, 1988, s.98.

²³ - Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 119.

karşılamak için defalarca hükümler çıkarılmasına neden olmuştur. Özellikle Anadolu'dan savaşabilecek kimselerin orduya gönderilmesi istenirken, sevk esnasında sözkonusu askerlerin tembellik göstermelerine izin verilmemesi ve acilen orduya katılımlarının sağlanması yöneticilerden istenmektedir²⁴.

Defter içerisinde bulunan hükümlerin önemli bir kısmı toplum huzurunu bozan olaylarla alakalıdır. Sosyal olayların sayısındaki artış bizlere devlet idaresinde zayıflamanın olduğunu göstermektedir. Özellikle toplumun lider konumundaki insanların yanlış bazı hareketleri toplumun geneline yansıma eğilimi göstermektedir. Savaş ortamı nedeniyle artan ihtiyaçlar, vergi toplama işine ciddiyetle eğilmeyi gerekli kılmıştır. Bunun yanında ödeme güçlüğü olan insanların durumu göz önüne alınarak fakir insanların rencide edilmemeleri istenmektedir. Sosyal olaylar içerisinde özellikle eşkiyalık hareketlerine değinmek gerekmektedir. Kazalarda ve daha küçük yerleşim yerlerinde yoğunlaşan eşkiyalık hareketinin artmasında, belki devletin dış sorunlarla uğraşması etkili olmuştur. Haksız para talebi, haneye tecavüz, yol kesme, adam öldürme ve halka zulüm yapmak gibi eşkiyalık hareketinin artması bazı yerleşim birimlerinin terkedilmesine sebep olmuştur. Bu tür olayların artmasına sebep olarak sadece devletin dış sorunlarla uğraşması gösterilemez. Bu artışta bölge yöneticilerinin ehil olmayıp yanlış tutum içine düşmeleri ve bu tür yerlerin merkez denetiminin tam olarak sağlanmasına imkan vermeyecek uzaklıkta bulunmaları da etkilidir.

Osmanlı devletinin hoş görüsünü yansıtan Fransız elçisinin zahire alımına kolaylık gösterilmesi, Hollanda elçisinin yol güvenliğinin sağlanması gibi örnekler de defterimizin muhtevasını teşkil etmektedir. Mühimme defterimizde Osmanlı devletinin özellikle temel besin maddelerinin ihracını hoş karşılamayarak bunu yasaklaması ve bu husustaki denetimin titizlikle sürdürülmesini isteyen hükümler de bulunmaktadır²⁵. 107 nolu Mühimme defterimizdeki hüküm konularını şöyle sıralamak mümkündür:

- Orduya ve sefere katılımın sağlanması
- Sefere katılmayacak durumda olanların rencide edilmemeleri
- Efrenc fırkatesine karşı halkın korunması
- Adaların korunması
- Yabancı donanmalara karşı halkın korunması
- Fransız elçisinin zahire alımı
- Yabancı elçilerin yol güvenliği
- Askerin maaşı
- Kırım hanının yol hükmü
- Halka zulmün önlenmesi
- Haksız para talebi
- Falcılık ederek halkı kandırma
- Kasten adam öldürme
- Yol kesme ve içki satma
- Eşkiyayı yakalama emri
- Hırsızlık

²⁴ - bk. hüküm no: 1, 2, 16,21,64.

²⁵ - bk. hüküm no: 64.

Vergi ödememe
Fesatlık
İhanet
Sürgün
Yardım talebi
Serbest bırakılma talebi

2-Diplomatik Açıdan İncelenmesi

Mühimme defterlerinde, süslü, gösterişli ve resmi bir niteliği olmasından dolayı²⁶ divânî yazı kullanılması gelenek halini almıştır. Bu yazı Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra devlet işlerinin yürütülmesi için kurduğu Divan-ı Hümayûn'dan çıkacak resmi yazışmanın ve tutulacak kayıtların yazılması için özel olarak icad edilmiş ve bu sebeble divânî denilmiştir ki Divan'a mahsus yazı demektir²⁷.

Arşivde bu yazı ferman ve berat gibi münderecatın kazımağa, bozmağa veya harfini değiştirmeğe imkan bırakılmaması gözetilen resmi vesikalarda huccetlerde ve bazı vakfiye ve ilanlarda görülmektedir. Kullanım alanlarının yaygınlığı sebebiyle divânî yazı devletin ümumi yazısı haline gelmiştir.²⁸

Deri cillli olan 107 nolu Mühimme defterimizde sayfalar aharlı, ince fligranlıdır. 31 adet yazılı, 9 adet yazısız toplam 40 sayfa bulunmaktadır. 104 adet numaralı hükmün yanında 17 adet numarasız toplam 121 hüküm bulunmaktadır. Ölçüleri ise 18x9 cm'dir. Özellikle son hükümlere doğru yazıda bir bozulma ve karışıklık göze çarpmaktadır. Hükümlerin genelinde karalama olmazken iki hükümde karalama bulunmaktadır.²⁹ Hükümlerin yazı karakterlerine bakıldığında birden fazla katip tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

Yerine getirilmesi gereken emirle ilgili olarak birden fazla yöneticiye hüküm gönderildiği gibi sadece bir yöneticiye de hüküm çıkartıldığı olur; "Gelibolu nâibine, dizdârına, gümrük emini, ayan ve iş erlerine hüküm ki" ve "İnöz nâibine hüküm ki"³⁰ gibi. Eğer aynı konu birden fazla bölge yöneticisi ile ilgili ise hepsine ayrı ayrı hüküm çıkarmak yerine asıl hükmün altında diğer bölge yöneticilerine "bir sureti" kaydıyla dağıtım yapıldığı görülmektedir³¹. Hükümlerde yöneticilerin isimlerinin boş bırakıldığı da olmaktadır.³² Bunun katiplerin unutmalarından veya bilmemelerinden kaynaklandığı söylenebilir. İlgili yöneticilerin isimlerinden sonra dua cümleleri konulması Osmanlı diplomatiği açısından âdet haline gelmiştir. Defterimizde kullanılan dua cümleleri ve hangi yöneticiye ait olduklarını aşağıya çıkarıyoruz;

Dâme ikbâlehu: Beylerbeyi, Muhassıl-ı Emvâl, Muhafız

Dâme mecduhu: Yeniçeri Ağası Vekili, Kapucubaşı, Kethuda, Bostancıbaşı.

Dâme uluvvuhu: Darussaâde ağası

Tâle bekahu: Reisülkütab

Zîde mecduhu: Yeniçeri Ağası Vekili, Kethuda, Hassa Silahşörü

²⁶ - M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s.44.

²⁷ - Ahmet Savran-M.Sadi Çöğenli, *Osmanlıca ve Arşiv Rehberi*, Erzurum, 1989, s.16-17.

²⁸ - a.g.y

²⁹ - bk., hüküm no. 29, 89.

³⁰ - bk., hüküm no.15,

³¹ - bk., hüküm no., 16, 28, 34, 35, 74, 77, 101.

³² - bk., hüküm no., 1, 2, 36, 49, 75, 87.

Zîde kadruhu: Yeniçeri Ağası Vekili, Ocak Çavuşu

Zîde fazluhu: Edîme Kadısı, Kadı

Zîde ilmuhu: Nâib

Edâmellahu Teala İclâlehu: Veziriazam

Hutimet avâkıbuhu bilhayr: Müslûman olmayanlar için .

Yöneticiye hitapdan hemen sonra asıl mevzuya geçilir. Yapılması istenen işin gerekçeleri gösterilir, daha önce konuyla ilgili bir kayıt ya da icraat varsa buna da yer verilir. Yapılacak işin önemini belirtmek için “ehemmi umûr-ı dîn-i devletten” gibi tabirlerin yanısıra, yapılmaması istenen işler için “şer’i şerife muhalif”, “rıza-yı hümayûnuma mugâyir”, “kat’a rızam olmayup”, “hilafı şer’ hareket etmeyip” gibi cümleler kullanıldıktan sonra te’kid ve tehdit rûknünden olmak üzere “müstehakk-ı itâb olmuşsunuzdur”, “özü cevabınız mesmû-ı hümayûnum olmayıp” gibi kalıplar ile de cezalandırılacakları belirtilir. Fakat bu kötü durumlara yani kanuna uygun olmayan hareketlerden dolayı doğabilecek durumlardan Allah’a sığınarak “iyâzen billahi teâlâ” gibi sığınma cümlelerine rastlamak mümkündür. Yine aynı şekilde yapılması istenen bir iş için Allah’ın yardımını dileyen “bi avnillâhi teâlâ”, “bi lutfillâhi teâlâ” gibi dua cümleleri bulunmaktadır. Daha sonra istenildiği gibi hareket edilmesi belirtilerek hüküm tamamlanır. Tarih sol alt köşeye yazılır, gün belirtilmez. Ayın 1-10. günleri için evâil, 11-20. günleri için evâsıt, 21-30. günleri için evâhir kelimesi kullanılır. Ancak katiplerin her zaman için divan toplantı gününü tam olarak hatırlaması mümkün olmayıp gün yanlışlığına düşölmek istenmemesinden dolayı bu tür bir ayrıma gidilmiştir. Aylar Arapça karşılıklarının kısaltılmışı kullanılarak gösterilmiştir (Za, Zilkadi, M, Muharem gibi). Sene ise 106 ve 107 olarak gösterilmektedir. 107 nolu Mühimmede hatırlanacağı üzere 1653 yılından sonraki Mühimme üst kayıtları kaldırıldığı için üst kayıt bulunmamaktadır. Sadece mühatap belirtilmektedir.

3-Dönemin Tarihi Olayları

107 nolu Mühimme defteri gerileme dönemine girmiş Osmanlı devletinin sosyal ve askeri durumunu yansıtan hükümleri ihtiva etmektedir. Hicri tarihle 1107 yılı miladi 1694-1695 yılına tekabül etmektedir. Sultan II.Ahmet vefat etmiş yerine yeğeni II.Mustafa hiçbir teklifi ve Osmanlı saray merasimlerini beklemeden Edirne’de tahta çıktı³³. II.Mustafa tahta çıkışının üçüncü gününde bir hattı hümayun yayınladı. Burada kendinden önceki padişahların zevk ve safaya dalıp devlet işleri ile uğraşmamaları sebebiyle düşmanların dört yandan ülkeyi sardığını belirttiikten sonra bizzat savaşa katılmak istediğini söyleyerek devlet erkanının görüşünü sordu. Padişahın savaşa katılmasının çok masraflı olmasının yanında devlet otoritesinin bozulacağını düşönen yetkililerin olumsuz görüş bildirmelerine rağmen II.Mustafa savaşa bizzat katılmakta kararlı olduğunu bildirdi.³⁴ Çeşitli bölgelere fermanlar gönderilerek asker toplanması ve toplanan askerin acil olarak orduya katılımının sağlanması istendi. Taht değişikliği esnasında Avusturya-Osmanlı mücadelesi devam ediyordu. Dönemin siyasi olaylarının izlerini Mühimme defterimizde görmemiz

³³ - Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 555.

³⁴ - a.g.y

dolayısıyla siyasi olayları hatırlamanın faydalı olacağını düşündük. Aşağıda 1694-1695 yılı siyasi olaylarını kronolojik olarak göstereceğiz.

1 Safer 1106/21 Eylül 1694 Sakız Adasının düşmesi.

Papalık ve Malta hükümetlerinden yardım gören Venedik donanması 7 Eylül'de Sakız'a gelmiş ve ertesi gün adaya 12800 asker çıkarmıştır. Kaledeki Türk askeri 1370 kişiden ibarettir. Venediklilerin adanın yerli halkı Hristiyanları elde etmesi ve Kaptan-ı Derya Helvacı Yusuf Paşa'nın kalenin muhafızı Hasan Paşa'ya yardım etmemesi sonucu kale Venediklilere teslim edilmiştir. Müslüman halk Venedikliler tarafından Anadolu sahiline taşınmıştır. II.Ahmet, Sakız adasının düşmesine çok müteessir olmuş ve derhal kalenin geri alınmasını emretmiştir. Bu işe Mısırlı zade Vezir İbrahim Paşa memur edilmiştir. Anadolu askerlerinin İzmir ve Çeşme'de toplanmaları istenmiştir.³⁵

4 Recep 1106/ 18 Şubat 1695 Sakız Adasının geri alınması.

Sakız seferine Kaptan-ı Derya olarak Amcazade Hüseyin Paşa katılmış ama zaferi Mezamorta Hüseyin Paşa sağlamıştır. Koyun adası denilen yerde Venedik donanması mağlup edilmiş, cephane ve donanmanın önemli bir kısmı Osmanlı devletine geçmiştir. Çok arzu etmesine rağmen Sultan II. Ahmet, Sakız adasının geri alındığını göremeden öldü. Zaferde yerli Rumların mezhep ihtilafından dolayı Venediklilerle mücadeleye girmiş olmaları da etkili olmuştur. Mezamorta Hüseyin Paşa gayretlerinden ötürü Kapdan-ı Deryalığa getirilirken Amcazade Hüseyin Paşa Sakız adası muhafızlığına tayin edildi.³⁶

18 Muharrem 1106/29 Ağustos 1695 Lippa (Lippe) ve Lugoş'un alınmaları.

Macaristan'ın güney doğusunda ki Banat eyaletini almak isteyen Avusturyalılar son zamanlarda bu eyalet merkezi olan Tmişvar'ın kuzey doğusundaki Lippa (Lipve) kalesini zaptedip Tmişvar'a karşı hareket üssü edindikleri için Belgrad'a gelmiş olan II.Mustafa harp meclisinde, mühim konumu itibariyle Lippa'nın alınmasına karar vermiştir. Sultan II. Mustafa emrindeki Osmanlı ordusu Lippa'ya gelince hemen saldırıya geçti. Saksonya prensinin yardıma geleceğine güvenen kale kumandanının karşı koyması hiç bir işe yaramadı. Lippa kalesinin düşmesiyle Osmanlı ordusu sayısız ganimetin yanında önemli savaş malzemeleri de ele geçirdi. Bu sırada Avusturya generali Veterani'nin Lugoş civarında olduğu haberi alındığı için Lugoş'a hareket edilmiştir. Lippa'dan gelen Türk ordusu cepheden taarruz ederken Osmanlı ordusuna katılan Kırım Hanı Selim Girayhan Avusturyalıları arkadan kuşatmıştır. II.Mustafa bizzat askerlerinin önünde Avusturyalılara hücum yapılması sonucunda Veterani ölmüş ve Avusturya yenilmiştir.³⁷

³⁵ - Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 576-577; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1950, III, 447.

³⁶ - Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 578-579; İsmail Hami Danişmend, a.g.e., III, 448.

³⁷ - Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 558-559; İsmail Hami Danişmend, a.g.e., III, 449.

Örnek belge
Sahife:4, hüküm no:1

Gelibolu nâibine ve Gelibolu kalesi dizdârına ve gümrük emîni ve a'yân-ı vilâyet ve derbent ve iş erlerine hüküm ki,

Sefer-i humâyûnuma me'mûr olan tavâif-i askeriyeden bir ferdin bilâ-fermân Anadolu yakasına murûr u ubûrlarına kat'a rızâ-yı humâyûnum olmayıp Anadolu tarafına olan ma'berlerin ve sâir iskelelerin kemâl-i mertebe zabt olunması mühim ve muktezî olmağla Gelibolu ve sâir ol taraflardan Anadolu'ya işleyen gemileri ve kayıkları dâima yoklayıp min ba'd bu cânibden karşıya ubûr idenleri, mâ-dâme ki elinde izn-i fermânım olmadıkça murûr u ubûr ettirmeyip bi eyyi vechi kân girü ordu-yu humâyûnuma avdet ettirüp teatfûl ve muhalefet üzere olanları ahz u habs ve isim ve resimleri ile ilâm eyleyüp ve karşı yakadan beru cânibe geçenleri dahı etraflara kat'â meks ettirmeyüp muaccelen ordu-yı humâyûnuma irsâl edüp bir ferde musâmahadan ve yedinde izn-i fermânı olmayan bir tarikle Anadolu yakasına ubûr ettirmekte ve bu humâyûnum ile bir ferde bir akça ve bir habbe alınmaktan ihtirâz oluna deyû yazılmıştır.

Bir sûreti dahı Seddülbahir muhâfızı Yusuf paşaya ve Sultanhisar kadılarına ve kılâ' dizdârlarına ve a'yân-ı vilâyet ve iş erlerine yazılmıştır.

Bir sûreti dahı Rodoscuk nâibine ve iskele emîni ve a'yân-ı vilâyet, iş erlerine yazılmıştır.